

ний пам'ятник), а Ботев навчався в Одесі та певний час працював сільським учителем в Задунайці поблизу Болграда (в Одесі його перебування увічнено пам'ятником). Ми маємо добру нагоду позазрити болгарам, які визначних носіїв національної ідеї, її захисників, та й узагалі всіх, хто сприяв і сприяє хвилі національного відродження – лідерів, літераторів, революціонерів, – називали «будителями» й 1 листопада проводили національне свято – День народних будителів.

Звісно, ці п'ять років болгарський форум не міг би функціонувати без односторонніх: найближчими друзями фестивалю стали мер Болграда Сергій Димитрій, заступниця начальника управління культури, національностей та релігій Одеської обласної адміністрації Ярослава Різнікова та почесний президент фестивалю Юрій Дімчогло. Цьогоріч до них долучились ще й представники культурного корпусу Болгарії, оскільки, беручи початок в українському Болграді 8–15 вересня з акцентом на болгарських стрічках, 18–24 листопада фестиваль продовжиться в столиці Болгарії, де чільне місце вже займатиме демонстрація українських картин.

Цього разу фестивалювальна команда відібрала й озвучила українською та болгарською понад сотню стрічок з 61 країни, віддаючи перевагу українському сегменту. Близько дев'яти десятків фільмів змагались у чотирьох секціях: національних та міжнародних, в обох повного й короткого метру. Й, звісно, протягом фестивального тижня в місті відбулися ще й паралельні етнографічні «секції» – майстер-класи народної пісні й танцю, дитячі активності, благодійні ярмарки, що, однак, не завадило провести й кілька широких пізнавальних дискусій про культурну спадщину національних меншин як цінний ресурс культурної дипломатії, про національних «будителів», про близькість історичних шляхів України й Болгарії, про проблеми висвітлення мистецьких подій в медіа тощо.

«Доки гримлять танки, муза має звучати сильніше за них», – впевнений Юрій Дімчогло. Однак це завдання в нинішніх умовах виглядає настільки амбіційним, наскільки й невідомим. Усім, хто бував на сучасних кінофестивалях, знайоме відчуття клаустрофобії: ніби перебуваєш у масштабному приміщенні, розбитому на сотні кліток, які створюють хаотичний лабіринт, або ж потрапив на склад непотрібних нових речей, що їх зберігають тут через кризу перевиробництва. Такими речами сьогодні стали документальні й ігрові фільми, позбавлені доступу до глядача. Як надати їм голос, аби він звучав сильніше, ніж гуркіт танків, – це питання неймовірно складне, але його потрібно вирішувати спільно.

«Ми фокусуємося на тому, що нас поєднує, й тому, що відрізняє. Наша Україна стікає кров'ю, наша Болгарія тоне в російській пропаганді. Нашою програмою ми перев'язуємо їм рани, а культурною зброєю боремось за умми наших народів. Я впевнена, – прогнозує Тетяна Станева, – що сукупний досвід народів усієї планети може дати відповіді на болючі питання».

Болград

Кримськотатарське кіно України: Наріман Алієв

Анастасія Канівець

Сценарист і режисер Наріман Алієв.

Наріман Алієв (н. 15.12.1992, с. Петрівка, АР Крим) – український режисер, сценарист кримськотатарського походження, автор подкастів *Mincultrpyvit* та *Bromance podcast*. Закінчив ПВНЗ «Інститут екранних мистецтв» (майстерня Олега Фіалка, диплом бакалавра з режисури телебачення, 2013) і КНУТКіТ ім. І. К. Карпенка-Карого (майстерня Василя Вітра, диплом спеціаліста з режисури телебачення, 2014). З 2017 року член Української кіноакадемії, з 2019-го – Європейської кіноакадемії і Громадської ради Українського оскарівського комітету. Заслужений діяч мистецтв України (2020).

Сучасний Крим у короткому метрі

Виразним явищем сучасного українського кінематографу є кримськотатарське кіно. Лишаючи за дужками відзнятий українцем Олександром Муратовим «Татарський триптих» (2004), згадаємо найперше «Хайтарму» (2013) і «Чужу молитву» (2017) Ахтема Сеїтаблаєва, репрезентацію минулого кримли та їхньої травми – радянської депортації 1944 року. Та мистецького осмислення потребувало й сьогодення Криму, тим більше, що для півострова знову настали скрутні часи: російська окупація. І таку репрезентацію успішно – навіть блискуче – здійснив молодий режисер Наріман Алієв, засвідчивши появу нового сильного голосу в українському кіно.

Алієв – кримський татарин, чий батьки повернулися на Батьківщину з Узбекистану. Народжений уже в Криму, хлопець все одно надто добре відчував, що означає бути представником національної меншини: «Моє дитинство виглядало так: ти живеш у країні під назвою Україна, в російськомовному середовищі, при цьому ти кримський татарин і розумієш, що в тебе інша релігія, інші тради-

Февзі і Ремзі Біялови у фільмі «Без тебе». Режисер Наріман Алієв, 2015.

ції, мова, культура, ніж у більшості. Вас меншість. Коли ти йдеш до школи, у тебе не буде повноцінного навчання кримськотатарською мовою. Вас сегрегують [...] і дають можливість вивчати вашу мову факультативно [...] І ви в кабінеті площею три на три вивчаєте мову, якою ніхто, крім вузького кола, не спілкується, вивчаєте якусь історію та міфологію, яка більше ніде не присутня. Усі це переживали по-різному, але справді непросто пояснити семирічній дитині, що це твоє, що це варто вивчати, до цього долучатися... Звісно, внаслідок усього цього ти ростеш із відчуттям, що ти інший»¹.

Тим важливішим став творчий вибір кінематографіста: відобразити в своєму кіно саме кримськотатарський світ, побут і культуру сучасних киримли. Світ кримських татар показаний зсередини, лаконічно, зате з тим глибоким відчуттям і розумінням, що допомагає глядачу увійти у цей екранний світ. Такі вже відзняті в 2013–2016 році його короткометражні стрічки «Повернутись зі світанком» (2013), «Тебе кохаю» (2014) та «Без тебе» (2015), об'єднані в трилогію «Кримські історії».

«Повернутись зі світанком» (2013) розповідає про батька й сина. Син їде з дому, не бачачи перспектив у рідному селі, а згорьований батько розуміє, що мусить відпустити його. Певною мірою Алієв надихався тут власним досвідом, адже сам приїхав до Києва із кримського села. На додачу, у фільмі зіграли його родичі Наріман і Льяс Белялови. Режисеру загалом подобається працювати з типажами. Постановник шукав людей «з недоліками, котрі приймають себе такими, якими вони є, котрі не думають, як вони виглядають у кадрі», – і знайшов їх серед своїх близь-

ких. До того ж, останні проявили максимальну віддачу на зйомках². По суті, сім'я виступала спонсором режисера-початківця: для роботи в Києві у нього не було ресурсів, а в Криму рідні допомогли з забезпеченням і організацією знімального процесу. Принцип «сім'я – центр сили», на якому виростав Наріман Алієв, для кримських татар має особливе значення: він допоміг їм пережити депортацію і заново облаштуватися в Криму після повернення. Зворотною стороною цієї культури є традиціоналізм і патріархальність, з їхніми сильними й слабкими сторонами, про які режисер говоритиме в наступних своїх проектах: «Я намагаюся підняти дискусію, навіть всередині себе, і проаналізувати проблемні теми – консерватизм, патріархальність і схожі до них. Я не намагаюся сказати, що хтось правий, а хтось ні. Завжди необхідна дискусія і вміння слухати одне одного. Бо проблеми починаються, коли ми перестаємо слухати і чути»³.

Проблему консерватизму режисер розгляне в другому своєму фільмі, на матеріалі найбільш промовистому – історії кохання. У «Тебе кохаю» (2014) класичний сюжет розлучених волею батьків закоханих подано відповідно до культурної специфіки киримли. Пара закоханих – кримський татарин і українка – не можуть бути разом, бо батько хлопця не дозволяє сину одружитися з нетатаркою, а батько дівчини забороняє дочці безперспективні стосунки. Дівчину відправляють до родичів за кордон, юнак лишається сам... Збоку позиція

¹ Наріман Алієв: «Мені не страшно почати життя з нуля». Режисер – про можливості кінематографа й українську ідентичність. Розмовляли Анастасія Левкова, Данило Павлов. 27.05.2022. <https://theukrainians.org/nariman-aliev/>

² Режиссер Наріман Алієв: О нас за границей знают не больше, чем мы о Венесуэле или Сирии. Розмовляли Тамара Кудрявченко, Ольга Папаш. 9.11.2016. <https://life.pravda.com.ua/culture/582307b9f1111/>

³ Режисер Наріман Алієв про дебютний фільм «Додому», «Оскар» і сімейні цінності. Розмовляла Дарія Слободяник. 03.05.2020. <https://vogue.ua/article/culture/kino/rezhisser-nariman-aliev-o-filme-dodomu-seme-i-konservatizme-krymskih-tatar-38636.html>

Кадр з фільму «Повернутись зі світанком». Режисер Наріман Алієв, 2013.

старого татарина виглядає архаїзмом, неприпустимим у сучасному суспільстві. Проте насправді проблема куди глибша. «Поки нація бореться за виживання, це буде присутнє. Будь-які міжнаціональні шлюби розцінюються як розмивання нації. Населення в нас дуже маленьке, воно дуже активно асимілюється. Тому що немає системної підтримки кримськотатарської мови, культури та розвитку. Тому багато хто з кримських татар недоброзичливо ставиться до міжнаціональних шлюбів». – пояснює Алієв⁴. Щоправда, без розуміння контексту фільмову історію важко зрозуміти уповні.

Найсильнішою стала третя робота, що стилістично і настрєово багато в чому торувала дорогу майбутньому триумфу режисера «Додому». «Sensiz / Без тебе» (2015) є й найбільш особистісною: кінокартина присвячена старшому брату Алієва Ерфану Селімову, котрий загинув в автокатастрофі у 2010 році. Загибель брата, з яким він зростав і був дуже близьким, була першою в житті молодого кінематографіста втратою рідної людини. В 2014 році, після втрати і Криму, дому, режисер відчув потребу відрефлексувати це на плівці: «... У мене з'явилося чітке відчуття, що або я зараз щось зроблю у Криму, або я цього не зроблю вже ніколи. До цього моменту у мене вже було бажання згадати про брата. Я вирушив влітку до Криму, просто з камерою, без сценарію, без нічого. Ми з моїм двоюрідним братом, який грав у фільмі роль старшого брата, довго їздили, шукали місця. І буквально за два дні до зйомок у мене народився сюжет»⁵. За сюжетом, герой (вочевидь,

студент на материковій Україні) приїжджає до Криму відвідати родину і з братом їде машиною на день народження до третього, старшого. Дорогою машина пробиває колесо, і юнаки ідуть далі пішки. Ідуть довго, до самого вечора; доходять до місця аварії, роблять намаз і запускають феєрверк. Глядач розуміє: брат загинув, день народження – це водночас і поминки. Завершується стрічка посвятою «нашому брату». Грають у цьому своєрідному роуд-муві кузени Алімова Февзі і Ремзі Біялови; останній згодом зіграє у «Додому» головну роль, що перегукуватиметься з образом із «Без тебе». Стрічка ознаменувала і новий етап у творчому житті режисера, потрапивши в конкурс фестивалю класу «А»: на Берлінале 2016 року вона змагалася за «Кришталевого ведмедя».

Далі молодий режисер знову планував трилогію, до якої повинен був входити і короткий метр «На кордоні» про двох братів із Закарпаття, що заробляють на життя збиранням капусти і мріють переїхати до Чехії. Другий фільм мав розповідати про батька й сина, які везуть до Криму тіло брата, щоб поховати в рідній землі; третій – про молодика, котрий після анексії Криму приїхав до Києва, але не зміг влаштуватися там і подався до Москви. Центральною ідеєю трилогії був кордон: Україна між трьома сторонами, трьома кордонами⁶. Але втілений зрештою був один сюжет – у повному метрі.

⁴ Наріман Алієв про фільм «Додому»: «Це дуже просте кіно про побутові речі, але ми намагались зробити їх відвертими, перш за все, для самих себе». Розмовляла Анастасія Бакуліна. 02.11.2019. <https://svidomi.in.ua/page/nariman-aliiev-pro-film-dodomu-tse-duzhe-proste-kino-pro-pobutovi-rechi-ale-my-namahalys-zrobyty-ikh-vidvertymy-persh-za-vse-dlia-samykh-sebe>
⁵ Режисер із Криму на "Берлінале": Мій дім став чужим. Розмовляла Катерина Крижановська. 19.02.2016. <https://www.dw.com/uk>

[/D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80-%D1%96%D0%B7-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5-%D0%BC%D1%96%D0%B9-%D0%B4%D1%96%D0%BC-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96-%D1%87%D1%83%D0%B6%D0%B8%D0%BC/a-19055841](https://www.dw.com/uk/%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%81%D0%B5%D1%80-%D1%96%D0%B7-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%83-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D0%B5-%D0%BC%D1%96%D0%B9-%D0%B4%D1%96%D0%BC-%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96-%D1%87%D1%83%D0%B6%D0%B8%D0%BC/a-19055841)

⁶ Режисер Наріман Алієв: О нас за границей знают не больше, чем мы о Венесуэле или Сирии...

Ремзі Біялов і Ахтем Сейтаблаєв у фільмі «Додому». Режисер Наріман Алієв, 2019.

«Додому»: фільм-повернення

«Додому» («Evge») став повнометражним дебютом Алієва і правдивою кінематографічною подією: світова прем'єра відбулася в Каннах, фільм став національним претендентом від України на «Оскар», здобув перемоги на вітчизняних і закордонних фестивалях... Та головне – виявився потрібним за своєю тематикою, за своєю тональністю, за тим, які больові точки в суспільстві зміг зачепити.

За словами режисера, повнометражний дебют повинен був продовжити тему кримських татар і їх родинних відносин, почату в його короткометражних стрічках. Але тут історія мала розгортатися саме на материковій Україні. Ідею підказав колега і друг Алієва Навроз Хікмет: сім'я вирушає в дальній краї, аби забрати тіло близького родича для поховання в рідній землі: «Ця ідея дозволила вирішити багато моїх питань, які я не міг вирішити до цього: зробити кримськотатарську історію на материковій частині України і проговорити багато болючих тем, як для кримськотатарського народу, так і для України в цілому»⁷.

Зрештою, фільм, говорячи про сучасність, охоплює тему драматичної історичної долі кримських татар в цілому: пролунала тут і тема депортації, та головне, була чітко проартикульована трагедія народу, знову позбавленого рідної землі. Важливе місце в історії займають і непрості, та важливі питання взаємин «титальної нації» та «національної меншини», а точніше, чисельно меншого етносу, що ризикує розчинитися в загальному культурному просторі. Збереження своєї ідентичності – ключова проблема стрічки.

«Додому» став одним з центральних українських фільмів 2019 року. Світова прем'єра його відбулася в травні того самого року в Каннах, у рамках конкурсної програми «Особливий погляд». Українська – у липні на 10-му Одеському МКФ, у Міжнародній конкурсній програмі; стрічка здобу-

ла гран-прі (спільно з «А потім ми танцювали» Левана Акіна). Наступного року фільм тріумфував на врученні премії кінокритиків «Кіноколо», де виборов три ключові нагороди: в номінаціях «найкращий повнометражний ігровий фільм», «найкращий режисер», «найкращий актор». Здобула визнання стрічка і за кордоном: найкращий фільм МКФ у Бухаресті (BIFF) і Стамбулі, включення до довгих списків «Оскара», «Золотого глобуса», Європейської кіноакадемії. Права на показ кінокартини купили Франція, Велика Британія, країни Бенілюксу, Китай і Туреччина. Та головне – нашумілий фільм викликав зацікавлення і у вітчизняного глядача. Касові збори склали 1 700 000 грн⁸ – результат непоганий, якщо врахувати, що йдеться про серйозну драму з непростю, навіть дещо дратівливою проблематикою, до того ж молодого і маловідомого режисера.

Незадовго до російського вторгнення Алієв став працювати над стрічкою на тему депортації кримських татар. Ця національна травма позначилася не на одному поколінні кримли: «Депортація – це був лейтмотив того, на чому ми зростали», – зауважує режисер; тема повернення, мрії старшого покоління про нього та ціна, якою воно дісталося, повсякчас звучала в сімейних розмовах⁹.

Майбутній фільм одержав назву «Ortalan», що було прямим покликанням на родинну історію: «Орталан – назва селища, звідки в 1944 році була депортована моя бабуся Гультум; воно має для мене особисте значення. Немає жодної кримськотатарської сім'ї, яку не зачепило б це лихо. Моя задача – через історію одного хлопчика розповісти історію трагедії цілого народу, який в один день зник зі своєї батьківщини»¹⁰. Герой історії – юний Ісмаїл,

⁸ <https://usfa.gov.ua/movie-catalog/dodому-i8673>

⁹ Наріман Алієв: «Мені не страшно почати життя з нуля»...

¹⁰ Проєкт фільму Нарімана Алієва «Орталан» отримав нагороду на пітчінгу в Котбусі. 6.11.2021. <https://detector.media/production/article/193571/2021-11-06-proiekt-filmu-narimana-aliieva-ortalan-otrymav-nagorodu-na-pitchyngu-v-kotbusi/>

⁷ Наріман Алієв про фільм «Додому»: «Це дуже просте кіно про побутові речі...

котрий у травні 1944 року повертається до рідного села з гір – і бачить його спорожнїлим; юнак вирушає на пошуки рідних. Авторів йшлося не стільки про відтворення історії депортації, скільки про передачу емоційного стану людей, які її пережили¹¹.

Над виробництвом мав працювати кінопродакшен ForeFilms (продюсери Володимир Яценко й Анна Соболевська). Проект став одним із переможців 17-го конкурсного відбору Держкіно (2021 р.), отримав грант від Українського культурного фонду на написання сценарію. У листопаді 2021 року на міжнародному кінофестивалі в німецькому Котбусі, в рамках кіноринку Connecting Cottbus, «Ortalan» здобув нагороду на пітчінгу сосоPITCH. Якраз таки у лютому 2022 року відбувся онлайн престижний Берлінський копродукційний кіноринок (Berlinale Co-Production Market), на який кінопроект був відібраний в числі 19-ти із 295 заявлених претендентів. На травень-серпень 2022 року були заплановані зйомки, а вже наступного року сподівалися на прем'єру... На жаль, повномасштабне вторгнення поставило проект на паузу. Та режисер сподівається повернутися до нього, шойно буде можливість¹². Варто зазначити, що кримськотатарською тематикою коло творчих задумів режисера не обмежувалось. «Я не вважаю себе пророком кримського кіно», – підкреслює він і додає, що хотів би спробувати сили в іншому жанрі¹³. До того ж, він пережив свою кризу ідентичності. Роки життя поза Кримом, неясні перспективи щодо можливості повернутися чи бодай відвідати півострів далися знаки: «Мушу сказати, що зараз моя ідентичність викривлена. Хоча моє життя в Києві виглядає лише як переїзд, міграція всередині країни, я відчуваю, що вже не можу говорити про Крим компетентно. Я вже не є частиною кримськотатарського суспільства, і міфологія, яку я будую, – це міфологія в екзилі»¹⁴.

Настанок варто згадати про задум, якому судилося залишитися в планах, – фільм «Тріумф», що мав стати рефлексією на особистий досвід Алієва. В одному з інтерв'ю 2020 року він розповідав: «2019 рік за всіма критеріями мав бути найщасливішим роком у моєму житті: я презентував дебютний фільм на Каннському кінофестивалі, виграв найвищі національні нагороди, “Додому” вийшов у великий прокат. Ніби реалізувався у професії. Але насправді 2019 рік був одним із найскладніших у моєму житті – це

кіно про зовнішній успіх і внутрішній апокаліпсис, який, як на мене, багато хто зрозуміє. Адже ми не до кінця розуміємо, що таке щастя. Досить часто речі, які, на нашу думку, мають приносити нам задоволення, не приносять його. Думаю, цю кризу переживають багато людей». Хотілося режисеру осмислити і свій одинадцятирічний на той момент досвід життя в Києві, відчуття поступового віддалення від малої батьківщини, приїздити куди вдавалося все рідше (після виходу «Додому» вдома, в Криму, митець уже не бував): «Стає важко говорити про Крим так відверто, тому що там життя змінюється, а я від нього віддаляюся. Тому хочеться зрозуміти себе в Києві, де я планує жити та створювати свій простір». Не останнім міркуванням було й побоювання розчарувати шанувальників «Додому» новим проектом. Наріман Алієв сподівався, зокрема через свій подкаст, підготувати їх до того, що поба-

Ольга Герасимчук у фільмі «Тебе кохаю». Режисер Наріман Алієв, 2014.

чать вони геть відмінну від «Додому» річ. Було розпочато підготовку до роботи – написання сценарію спільно з драматургом і сценаристом Максимом Курочкіним; наступного року постановник сподівався податися на пітчінг до Держкіно¹⁵. Та зрештою відмовився від нього і взявся за «Орталан»: «... Я спочатку перепробував інші теми, в мене нічого не вийшло. Потім я подумав: нащо я обманюю себе та людей?»¹⁶.

Наразі Наріман Алієв як кінорежисер перебуває у творчій паузі, та хотілося б, що він повернувся в кінематограф і «Орталан» таки був знятий. Зрештою, кримськотатарське кіно – також важлива частина українського кіно, української культури. Зараз же, коли доля Криму та його багатой культурної спадщини досі загрожена, сильні творчі голоси кримли як ніколи потрібні.

¹¹ «Це посвята всьому народу». Наріман Алієв про свій новий фільм «Орталан» та про те, як відтворити Крим не в Криму. 11.10.2021. <https://life.nv.ua/ukr/art/nariman-aliyev-pro-sviy-noviy-film-ortalan-interv-yu-50188778.html>

¹² Для мене питання України стоїть найвище. За ним – деокупація Криму – режисер Наріман Алієв. 22.03.2023. <https://1zahid.com/news/dlya-mene-pytannya-ukrayiny-stoyit-najvyshhe-za-nym-deokupatsiya-krimu-rezhysyer-nariman-aliyev/>

¹³ Наріман Алієв: «Можна отримати всі нагороди світу, але це не дуже круто, якщо твій фільм подивилися 40 людей». Розмовляв Алекс Малишенко. <https://vertigo.com.ua/nariman-aliev-interview/>

¹⁴ Наріман Алієв: «Мені не страшно почати життя з нуля». Режисер – про можливості кінематографу...

¹⁵ Наріман Алієв – про 2-й сезон подкасту Mincultpryvit, фільм «Тріумф» і нову щирість. Розмовляв Ярослав Друзюк. 19.10.2020. <https://www.village.com.ua/village/culture/culture-interview/303145-nariman-aliev-pro-2-y-sezon-podkastu-mincultpryvit-film-triumf-i-novu-schirist>

¹⁶ «Це посвята всьому народу». Наріман Алієв про свій новий фільм «Орталан»...